

ĐURĐEVEČKI MLINOVI NA PARNI I OSTALE VRSTE POGONA S KRAJA 19. I PRVE POLOVICE 20. STOLJEĆA

LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY STEAM-POWERED (AND OTHER TYPES) OF MILLS IN DJURDJEVAC

Vladimir MIHOLEK

Gajeva 22a

48350 Đurđevac

v.miholek@gmail.com

Primljeno/Received: 18. 1. 2014.

Prihvaćeno/Accepted: 21. 5. 2014.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 930.2:528.44 (497.5-3 Đurđevac)

SAŽETAK

Ovaj rad govori o đurđevčkim mlinovima na parni pogon koji su krajem 19. i početkom 20. stoljeća istisnuli brojne vodenice na rijeci Dravi i obližnjim potocima. Prve moderne mlinove u Đurđevcu pokrenuo je židovski kapital, a kasnije i domaći. Najveći i najpoznatiji su Braunov paromlin d.d. i Paromlin Podravina d.d., a u pogonu je bio i jedan manji koji je često mijenjao vlasnike. Rad se dijelom dotiče i obitelji Braun, njezine obiteljske tragedije tijekom Drugoga svjetskog rata, kao i sudbine njihova nacionaliziranog paromlina, koji je stradao u požaru 1960. godine. Opisana je borba ovih dvaju dioničkih društava za opstanak na tržištu, te njihovi vlasnici, osobito židovska obitelj Braun, koja je odigrala značajnu ulogu u razvoju podravskoga mlinarstva, najvažnije manufakturne i industrijske grane u Podravini.

Ključne riječi: mlinarstvo, mlinovi na parni pogon, obitelj Braun, mlinari, Đurđevac, Podravina, 19. – 20. stoljeće

Key words: milling, steam-powered mills, the Braun family, millers, Djurdjevac, Podravina region, 19th/20th century

1. CILJ ISTRAŽIVANJA

Tema ovoga rada nipošto nije nova u historiografiji moderne povijesti Podravine i Đurđevca. Najveći doprinos poznavanju podravskoga mlinarstva i gospodarske povijesti dala je Mira Kolar Dimitrijević u svojim brojnim radovima oslanjajući se prvenstveno na arhivske izvore. Dijelom se dotakla i đurđevčkoga mlinarstva, napose paromlina židovske obitelji Braun, koja je bila značajna u razvoju industrije srednje Podravine. O podravskome mlinarstvu progovorili su i neki drugi autori u svojim radovima neposredno vezanima uz ovu temu. U Đurđevcu je osim Braunova paromlina djelovao i manje poznati paromlin *Podravina d.d.*, kao i neki drugi manji mlinovi o kojima je dosad vrlo malo pisano. Cilj istraživanja je pokušati prikupiti čim više povijesnih podataka o spomenutim mlinovima, proširiti saznanja o Braunovu paromlinu, odrediti njihove lokacije, te utvrditi vlasnike, njihov značaj i mjesto u okviru Đurđevca i ovoga dijela Podravine. Zbog nedostatka arhivske građe đurđevčke općine i kotara, koja je uništena tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata, kao i arhive samih mlinova stradalih u požaru, teško je nešto više reći o toj temi, ali se ona višegodišnjim prikupljanjem po raznim izvorima daje znatno proširiti. Stoga je bilo nužno okrenuti se svim drugim raspoloživim izvorima čiji bi podaci upotpunili povijesni prikaz razvoja đurđevčkih modernih mlinova. Dio podataka napabirčen je po radovima koji su obrađivali srodne teme i doticali se đurđevčke Podravine. Najviše podataka prikupljeno je iz razne periodike, uglavnom lokalnog i županijskog tiska. Ponešto je korištena i arhivska građa; sudski registri dioničkih društava i inokosnih tvrtki Bjelovarsko-križevačke

županije, crkvene matične i ostale knjige đurđevečke župe, matične knjige židovske bogoštovne općine u Bjelovaru, gruntovne knjige, katastarske karte kao i neka objavljena arhivska građa. Svemu treba pribrojiti i priložene dokumente i fotografije iz privatnih zbirki, te poneka sjećanja živih kazivača objavljenih u literaturi i u neposrednom razgovoru.

2. UVOD

Nakon ukinuća Vojne krajine i uspostave civilne vlasti u ovome dijelu Podravine (1871.) otvorila su se vrata stranom kapitalu, pa u podravska mjesta dolaze Židovi koji pokreću modernu mlinarsku industriju gradeći mlinove na parni pogon. Oni su pristigli uglavnom iz Mađarske koja je bila domovina modernih parnih mlinova. Židovi su vidjeli svoju šansu za poslovnim uspjehom u Podravini, žitnici i jednom od najrazvijenijih stočarskih krajeva u Hrvatskoj. Njihovim dolaskom postojeće vodenice dobivaju veliku konkurenciju koja ih je ubrzo izbacila iz utrke. One nisu mogle pratiti tehnološki napredak jer im je kapacitet bio neusporedivo manji, mljele su brašno slabije kvalitete, bile su prometno izolirane, a najveća mana im je bila nedostatak kapitala koji bi ih održao na životu. Vodenice su bile u pogonu skoro cijelu godinu, no to se ne može reći za mlinove potočare, koji su ovisili isključivo o količini dotoka vode. Potrebe seljaka za brašnom bivale su sve veće, a vodenica je iz dana u dan bilo sve manje, pogotovo na potocima. Moderni su mlinovi kasnije poboljšali kakvoću meljave jer su počeli mljeti na valjke, ne na kamen, mljeli su kvalitetnije brašno, pogotovo pšenično, dok su stari mljeli uglavnom kukuruz, jer je narod jeo kukuruzni kruh. Seljaci sada nisu morali kolima odvoziti brašno u udaljene vodenice, novi mlinovi bili su im bili praktički u susjedstvu, jer su bili podignuti u samim naseljima. Mogli su brzo samljeti svoje žito, ili ga zamijeniti za brašno, a u ponudi su imali različite vrste mlinarskih proizvoda za vlastite potrebe i za stoku. U novim mlinovima isprva su radili strani mlinari i strojari, a kasnije i domaći, jer su kao mladi naučnici odlazili na naukovanje u Austriju i Njemačku. Iako je tehnološki napredak istisnuo snagu vode kao pogonsko sredstvo, kao i same vodenice, koje su radile do 1960-ih godina prošloga stoljeća, mlinarstvo nikako nije izgubilo na svojoj važnosti. Ono je zapravo bilo najvažnija industrijska grana u Podravini, te jedina u Đurđevcu.¹

3. ĐURĐEVEČKI MLINOVI NA PARNI POGON

Prije dolaska Židova, prvi paromlin u Đurđevcu otvorio je 1867. godine Eduard Nöthig (1823. – 1883.), đurđevečki veleposjednik.² Svojim je kapitalom uredio zgradu bivšega vojnog skladišta u samome središtu Đurđevca (danas je to trg ispred zgrade gradske uprave).³ Nekome je smještaj paromlina zasmetao, pa je o tome pisano i u novinama, u kojima je autor članaka naveo da je park oko crkve lijepo ograđen, nasađen i s lijepo uređenim stazama, ali prigovara jer iz mlina izlazi parna cijev i puše na taj trg. Ujedno se obraća općinskom poglavarstvu od kojega zahtijeva da to sredi kod svoga zakupnika.⁴ Prema tome, Nöthig je bio zakupnik općinske zgrade. Mlin je u pogonu imao troje kame-nje, koje je dnevno moglo samljeti 150 mjerova žita. O tome je pisao *Pučki prijatelj* u dopisu Virovca Mihaela Slamića, u kojem izvješćuje kako narod baš i nije bio zadovoljan meljavom, jer se iz dviju vreća kukuruza moglo ispeći samo šest hljebova kruha, dok se Nöthig opravdavao lošom kvalitetom

¹ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna i klipa do kruha i kolača u Podravini do 1945. godine", *Podravina*, vol. VIII, br. 15, Koprivnica, 2009., 21-22.

² Nöthigovi su bili imućna veleposjednička obitelj u Đurđevcu. U samome središtu mjesta posjedovali su veliku kuću s poznatom gostionicom. U sklopu kuće svojevremeno su vodili trgovinu i mesnicu, te su prvi proizvodili pivo u Đurđevcu. Kod Ferdinandovca su imali veliki zemljišni posjed. Bili su poznati po uzgoju konja s kojima su osvojili brojne nagrade.

³ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i Elizabeta WAGNER. "Peršićev mlin u Virju – nastajanje, razvoj i kraj od 1912. do 1948. godine", *Podravina*, vol. IX, br. 18, Koprivnica, 2010., 93.

⁴ *Tjednik bjelovarsko-križevački*, god. 1, br. 1, 1. XI. 1890.

i vlažnošću zrna.⁵ U paromlinu je radio mlinar Ivan Zadravec⁶ (od 1882.), a vjerojatno i Ivan Stanjko, jer je Martin Nöthig (rođ. 1854.), Eduardov sin, bio kum njegovu djetetu.⁷ Neki paromlin spominje se 1873. godine, ali nije naveden njegov vlasnik. Po svemu sudeći bio je to Nöthigov paromlin. Tada je u Slavoniji bilo već 14 modernih mlinova, a u ostalom dijelu Hrvatske šest (Zagreb, Varaždin, Rijeka, Karlovac, Bjelovar i Đurđevac).⁸ Prvi židovski paromlin (Slika 1.) pokrenuo je Emanuel Braun, no ne zna se točno koje godine, jer se u izvorima navode različiti podaci. Dva izvora⁹ donose podatak da je to bilo 1879. godine, dok povjesničar Rudolf Horvat piše da je osnovan 1885. godine sa strojem od 300 KS i s 40 radnika¹⁰. Dragutin Feletar pak raspolaže podatkom da paromlin djeluje od 1869. godine sa 25 radnika.¹¹ Također nije poznato ni kad je proradio treći đurđevački paromlin, vlasnika Šandora Hirschlera (rođ. 1856.), mađarskog Židova iz Đurđevca. Zna se da je djelovao 1893. godine jer su Hirschler i Braun izlagali svoje brašno i žito na prvoj regionalnoj gospodarskoj izložbi u Đurđevcu 1893. godine. Mlin je te godine naveden i u županijskom izvještaju u kojem piše da je imao tri radnika, dva šegrt i jednog nadničara, a spominje se i 1899. godine za vrijeme pokretanja paromlina *Podravina d.d.*, što ćemo vidjeti u daljnjem tekstu.¹² O mlinarskim poslovima đurđevačkog trgovca Ferde Brennera postoji podatak da je 1895. godine posjedovao paromlin sa 6 radnika i jednim šegrtom.¹³ Potvrđuje to i memorandum računa njegove trgovine iz 1895. godine u čijem zaglavlju piše *Dampfmühle* (paromlin; Slika 2.). Spomenuti podatci također ne ukazuju na lokaciju paromlina.

U zbrci ovih podataka teško je razlučiti broj mlinarskih zgrada, tvrtki i njihovih vlasnika. Poznate su lokacije nekadašnjeg Braunova paromlina, paromlina u današnjoj Bjelovarskoj ulici, te stare paromlinske zgrade koja se i danas nalazi u Vinogradskoj ulici. U nedostatku arhivske građe samih mlinova dobro su poslužili gruntovni podatci koji su dali nešto jasniju vlasničku sliku nekretnina na kojima su bili podignuti, pa tako i mlinova. Već samim uvidom u posjedovne knjige, odnosno vlasničku strukturu nekretnina Braunova paromlina, potvrđeno je da je Nöthig tom mjestu otvorio prvi đurđevački paromlin. Na osnovu kupoprodajnog ugovora od 24. veljače 1889. godine kupio je dotičnu parcelu od općine i tako postao vlasnikom. Nadalje se mogu vidjeti promjene vlasništva među članovima njegove obitelji, da bi 21. siječnja 1891. godine nekretninu kupio (25.000 forinti) trgovac Ferdo Brenner. Time smo riješili i nepoznicu Brennerova mlina. On se kratko bavio mlinarenjem, jer je 1897. godine nekretninu prodao Jakobu Weismanu iz Virovitice za 23.000 forinti. O Weismanovu posjedovanju kakvog paromlina nema nikakvih podataka. Po svemu sudeći on je nastojao zaraditi određeni novac ili ga je kupio za koga drugog. To je svakako bio Emanuel Braun, jer je dotičnu par-

⁵ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Dopisi Ferde Rusana i Mihaela Slamića", *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik 6, Virje, 2012., 63.

⁶ Zadravec je radio u đurđevačkim mlinovima sve do svoje smrti (55 god. star) 1912. godine. Bio je rodom iz Ormoža u Sloveniji.

⁷ Matica krštenih rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1880. – 1886.), <https://familysearch.org/search/image/index?uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Frecords%2Fwaypoint%2FMM5KGGH%3A1167353952%3Fcc%3D2040054> (posjet 1. 12. 2012. – 15. 9. 2013.), dalje <https://familysearch.org>

⁸ MATKOVIĆ, Petar. *Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih – spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873*. Zagreb, 1873., 95.

⁹ DOBROVŠAK, Ljiljana. "Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine", *Podravina*, vol. VIII, br. 16, Koprivnica, 2009., , 106; *Glas Podravine*, god. 48, br. 45, 12. XI. 1993.

¹⁰ Horvat ne donosi izvor, a toliki broj radnika mlin tada zasigurno nije imao, već kasnije kad je proširen i moderniziran. HORVAT, Rudolf. *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1944., 278.

¹¹ Držim da je u izvoru došlo do tiskarske greške, jer je upitno je li Braun 1869. godine uopće i bio u Đurđevcu. Taj podatak odnosi se možda na 1879. godinu. FELETAR, Dragutin. *Podravina: općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, Koprivnica, 1988., 190.

¹² *Tjednik bjelovarsko-križevački*, god. 3, br. 48, 30. IX. 1893.; Izvještaj Županije bjelovarsko-križevačke za 1895. godinu.

¹³ Izvještaj Županije bjelovarsko-križevačke za 1895. godinu.

celu kupio od Weismana 18. ožujka 1900. godine za 35.000 kruna, koja je uknjižena na suprugu Julijanu.¹⁴

Gruntovni podatci o nekretnini na kojoj je sagrađen paromlin u današnjoj Vinogradskoj ulici govore da je ona kupljena 24. studena 1889. godine za 290 forinti od strane Šandora Hirschlera i gostioničara Mije Maitza¹⁵. Dakle, to je prije spomenuti Hirschlerov paromlin. Još jedan dokaz o vlasništvu tog paromlina nalazi se u župnoj knjizi Stališ duša¹⁶ gdje je pod kućnim brojem 1140, a koji odgovara ovoj parceli, upisan paromlin i njegovi vlasnici Hirschler i Maitz. Drugog nam predložuje katastarska karta iz 1889. godine na kojoj se lijepo vidi spomenuto zemljište s ucrtanim mlinskim zdanjem i upisanim imenima vlasnika¹⁷. Temeljem uredovne svjedodžbe općinskoga poglavarstva od 31. listopada 1892. godine u gruntovnoj knjizi je zabilježeno da je na toj parceli podignut umjetni paromlin s kućom. Godine 1899. Maitz je kupio Hirschlerov dio nekretnina za 32.750 kruna i tako vjerojatno postao jedinim vlasnikom. Prema M. Kolar Dimitrijević¹⁸ Maitz je pokrenuo paromlin 1908., prema Dragutinu Feletaru¹⁹ 1910. (6 radnika), dok ga županijski tisak spominje početkom 1909. godine u članku o trasiranju skore željezničke pruge. Predložena trasa buduće željezničke pruge trebala je prolaziti uz spomenuti paromlin, a autor članka naziva ga kao "bivši Maitzov mlin", ne navodeći pravog vlasnika. Novi se vlasnik tada nije uspio izboriti da trasa željezničke pruge prolazi tik njega, ali je to uspjelo vlasnicima paromlina *Podravina d.d.* u čijoj je neposrednoj blizini podignuta i željeznička postaja Đurđevac-mlin.²⁰ Od Maitza su nekretninu kupili 1907. godine za 14.000 kruna mlinar Savo Vučetić i Josip Šimunic iz Đurđevca. Vučetić je iste godine svoju polovicu vlasništva prodao Josipovom bratu Andri. Već iduće godine braća su prodala nekretninu mlinaru Jakobu Zadravcu iz Novske i njegovoj supruzi Katarini, koji su stanovali u paromlinskoj kući. Nekretnina je nadalje često mijenjala vlasnike; od Zadravčevih do Ferde i Anke Kovačić, da bi ju 1916. godine kupio Ludwig Braun, Emanuelov sin, valjda kako bi se riješio konkurencije. Međutim, temeljem očitovanja od 12. svibnja 1918. godine cijeloj Braunovoj obitelji bilo je zabranjeno u tom mlinu tjeranje mlinarskog obrta narednih 30 godina. Točan razlog ove teretovnice nije poznat. Nakon toga mlin su početkom 1921. godine pokrenuli Valent Hodalić i Vatroslav Kovačić, zaposlivši mlinara Ivana Vargu koji je i sam jedno kraće vrijeme sa 1/8 sudjelovao u vlasništvu nekretnine. Temeljem uredovne svjedodžbe od 21. listopada 1921. godine mlin je upisan u evidenciju s dva para kamena, pilanom i parnim strojem od 75 KS. Mlin se spominje 1924. godine i u registru dioničkih društava.²¹ Hodalić i Kovačić zbog krize u mlinarskoj industriji nisu dugo izdržali pa su od 1922. do 1926. godine vlasništvo postupno preuzeli Stjepan Švedek, trgovac i posjednik iz Kalinovca, te Đurđevčani Stjepan Jančijev²² i Martin Vedriš²³. Nakon toga je Jančijev krajem 1930. godine postao jedinim vlasnikom. Pretpostavka je da su Švedek i njegovi partneri preuzeli ovaj mlin kako bi ga eliminirali kao konkurenciju. Ostaje i nepoznanica jesu li oni uopće mljeli u tom mlinu nakon preuzimanja, ili su ga davali u zakup kakvim mlinarima.

¹⁴ Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnica, gruntovni brojevi parcela 3699/1, 3699/2 i 3702, zemljišnoknjižni uložak 3381, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

¹⁵ Mijo Maitz (rođ. 1848.), mesar i gostioničar u Đurđevcu. Supruga Josipa Takač rodila mu je čak osamnaestero djece.

¹⁶ Status animarum (Stališ duša) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, <https://familysearch.org>

¹⁷ Katastarska karta Katastarske općine Gjurgjevac 1868. godine, mapa br. 13, Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar u Koprivnici, ispostava u Đurđevcu

¹⁸ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. "Peršičev mlin ...", 93.

¹⁹ FELETAR, D. *Podravina ...*, 190.

²⁰ *Tjednik bjelovarsko-križevački*, god. 19, br. 19, 27. II. 1909.

²¹ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna ...", 31.; Trgovačko-obrtnička komora, Dionička društva i zadruga, II. knj., 40104, Državni arhiv u Zagrebu (DAZ)

²² Jančijev je bio član ravnateljstva Hrvatske seljačke zadruge u Đurđevcu (1911. – 1921.).

²³ Učitelj niže i više građanske škole (od 1914.) u Đurđevcu, a od 1932. godine i sreski školski nadzornik. Aktivno je sudjelovao u radu gotovo svih mjesnih kulturnih udruga i poučavao mještane suvremenom gospodarstvu.

Ovaj paromlin stariji Đurđevčani nazivaju Leščanovim mlinom, jer je Mijo Leščan 1934. godine postao posljednji vlasnik kuće i mlina. Ne zna se je li se i on bavio mlinarskim poslom.²⁴

Gruntovne knjige potvrdile su i postojanje paromlina u Bjelovarskoj ulici. Taj drugi po veličini đurđevečki paromlin počeo je s radom 1899. godine pod imenom *Podravina paromlin d.d.*, o kojem će biti više riječi u daljnjem tekstu. Dioničko je društvo već nakon desetak godina djelovanja vjerojatno iznajmilo paromlin već prije spomenutim partnerima Hirschlerova paromlina, Švedeku, Jančijevu i Vedrišu, kojima je to bilo prvo ulaganje kapitala u mlinarstvo. Potvrđuje to podatak da su spomenuti partneri otvorili paromlin u Đurđevcu 29. listopada 1911. godine.²⁵ Prema gruntovnim podacima partneri su 12. studena 1919. godine kupili zemljište na kojem je podignut paromlin, pa su vjerojatno postali i njegovi vlasnici. Mlin je upisan u registru 7. veljače 1920. godine pod imenom *Podravina paromlin Švedek i drugovi*.²⁶ *Podravina d.d.* je kao poduzeće i dalje postojalo, ali se ono orijentiralo na mlinove u Pitomači i Bjelovaru, što je također vidljivo u daljnjem tekstu. Nakon razvrgnuća zajednice 1930. godine vlasništvo preuzima obitelj Švedek, te Marica Bogdan s jednom petinom udjela, da bi od 1933. godine ona postala jedini vlasnik. Povlačenjem Švedeka iz vlasničke strukture paromlin je i dalje bio u pogonu, ali vjerojatno sa smanjenim kapacitetom, s obzirom na krizu, ali se zasad ništa ne zna o njegovim eventualnim korisnicima. Jedino je poznato da se početkom 1940-ih godina postrojenjem koristila obitelj Lichtner, da li za meljavu ili samo za zamjenu žita za brašno, nije poznato. Vrijednost mlina iz godinu u godinu sve više se smanjivala, da bi u lipnju 1941. godine iznosila samo 30.000 dinara, koliko je stajala jedna prizemna dvosobna kuća. Mlin je 1940. godine glasio na Mariji Lichtner, s prometom od 60.000 dinara.²⁷ Nakon Drugoga svjetskog rata nekretnine su nacionalizirane i 1947. godine potpale pod Sekciju državnog žitnog fonda, filijala Zagreb, baza Bjelovar. Od mlinskih zgrada nije ostalo ništa jer su prema nekim svjedočenjima stradale u požaru.²⁸

Kao što vidimo, u Đurđevcu su postojala tri zgrade sa mlinskim postrojenjem u kojima su se često izmjenjivali vlasnici i voditelji malih mlinova. Za velike su se mlinove rijetko i teško davale dozvole, jer su bili konkurencija mađarskima koji su nastojali držati monopol na izvoz brašna u Srednju Europu. To su si mogli priuštiti jedino Braunovi, koji su bili najimućniji. Mali mlinovi mogli su se graditi i s obrtnom dozvolom, no to je bilo vrlo riskantno, jer su mađarski strojevi bili vrlo skupi, a troškovi poslovanja visoki (ugljen, drvo, benzin, ulje, stručna radna snaga, veliki porezi i željezničke pristojbe). Stoga takvi mlinovi nisu mogli pratiti tehnološki napredak i modernizaciju postojećih pogona u toj mjeri koliko su mogli veliki mlinovi. Stoga su i propali.²⁹

4. BRAUNOV PAROMLIN D.D.

Emanuel Braun (1848. – 1937.)³⁰ doselio se u Đurđevac iz Vespréma u Mađarskoj. Zasnovao je obitelj s Julijom Deutsch (1859. – 1922.) iz Ferdinandovca. Rodilo im se troje djece: Šandor (1877.

²⁴ Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnica, gruntovni broj parcele 4324/1, zemljišnoknjižni ulošci 2327 i 2907, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

²⁵ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna ...", 30.

²⁶ Trgovačko-obrtnička komora, Društvene tvrtke, 40101, Državni arhiv u Zagrebu (DAZ)

²⁷ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Društveno-ekonomski odnosi ...", 40.

²⁸ Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnica, gruntovni broj parcele 7475/54, 7475/55, 820 i 821, zemljišnoknjižni uložak 2753, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

²⁹ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. "Peršičev mlin ...", 92.

³⁰ Bio je jedan od osnivača i član ravnateljstva Prve podravske dioničarske štedionice (osnovana 1899.), član nadzornog odbora Zadruga za uzajamnu pomoć (1899. – 1900.) i blagajnik Svete bratovštine Chevrah-Kadischah (1894.) u Đurđevcu. Također je bio i zastupnik u skupštini Bjelovarsko-križevačke županije, te član vijeća Trgovinsko-obrtno komore u Zagrebu 1920-ih godina. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II, Zagreb: 1989., 284; Matična knjiga rođenih Židovske bogoštovne općine u Bjelovaru, Državni arhiv u Bjelovaru (DAB)

Slika 1. Braunov paromlin uz obiteljsku kuću

Slika 2. Račun Brennerove trgovine iz 1895. godine

– 1942.), Ludwig (1879. – 1943.) i Ernestina (rođ. 1880.). Isprva se bavio trgovinom stekavši kapital nakupljanjem otpadnih sirovina, naročito krpa, koje je prodavao Salomonu Bergeru i novoosnovanoj tvornici papira u Zagrebu (1895.).³¹ Već 1887. godine spominje se kao drvotržac, ujedno i član Hrvatsko-slavonskoga šumarskog društva u Zagrebu.³² Kao što je prije rečeno, Emanuel Braunu kupio je 18. ožujka 1900. godine nekretninu i mlin od Weismana za 35.000 kruna, koja je uknjižena na suprugu Julijanu. U posjedovnici je 29. rujna iste godine upisan mlin sa tri valjka i parnim strojem. No, vidjeli smo da podataka o njegovu bavljenju mlinarstvom ima i otprilike, što nam sugerira da je Braun mogao biti u neakvim poslovnim odnosima s Brennerom, a možda i s Nöthigom ali se to nigdje izričito ne navodi.³³

Mlin je 1910. pokretao parni stroj Brammer, a struju je proizvodio generator AEG 35 (115 V), a poslije Siemens 50 (400 V).³⁴ Kao pogonsko gorivo koristio se drveni ugljen iz obližnjih ugljenokopa u Kozarevcu i Velikoj Črešnjevici, koji su povremeno bili u koncesiji Braunovih.

Koncesiju kozarevačkog ugljenokopa *Bilo* 1891. godine držao je Martin Peršić³⁵ iz Đurđevca, dok je Emanuel Braun istovremeno bio koncesionar ugljenokopa kod Starigrada kraj Koprivnice, ali zbog prevelike udaljenosti po svemu sudeći nije dovozio ugljen u Đurđevac, već ga je vjerojatno prodavao mlinu i tvornicama u Koprivnici. Ugljen je za svoje potre-

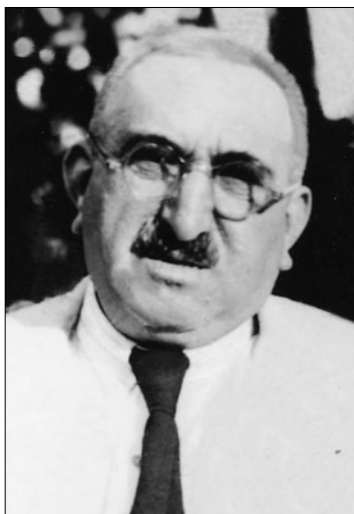
³¹ DOBROVŠAK, Lj. "Židovi u gospodarstvu ...", 112.

³² *Šumarski list*, god. 22, br. 5, 1. V. 1898.

³³ Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnica, grunтовni brojevi parcela 3699/1, 3699/2 i 3702, zemljišnoknjižni uložak 3381, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

³⁴ FELETAR, Dragutin. "Razvoj elektrifikacije sjeverozapadne Hrvatske do Drugoga svjetskog rata – s posebnim osvrtom na Koprivnicu", *Ekonomika i ekohistorija*, vol. II, br. 2, Zagreb, 2006., 128.

³⁵ Martin Peršić (1834. – 1892.), kotarski pristav; nakon umirovljenja veleposjednik, općinski načelnik u Đurđevcu (1877. – 1885.) i županijski zastupnik, potpredsjednik čitaonice (1877.), te predsjednik (1875. – 1879.) i član školskog odbora (1875. – 1885.).

Slika 3. Šandor Braun

be tada zasigurno uzimao od Peršića.³⁶ Te godine sudjelovali su na jubilarnoj gospodarskoj izložbi 1891. godine u Zagrebu, gdje su izlagali ugljen iz svojih rovova. Emanuel Braun je za svoj izložak osvojio malu kolajnu.³⁷ U ugljenokopu je radilo osam rudara u 500 metara dugoj jami sa slojevima ugljena od oko dva metra debljine. Koncesiju je od Peršića preuzeo Emanuel Braun, jer je poznato da je na gospodarskoj izložbi u Đurđevcu 1893. godine izložio ugljen iz kozarevačkog ugljenokopa.³⁸ Moguće je da je Braun zbog kakvih administrativnih zapreka preko Peršića zapravo i prije raspolagao ugljenokopom *Bilo*. Peršić je mogao biti samo fiktivni koncesionar, jer nije poznato da je bilo gdje ulagao svoj novac, ni prije ni poslije. Črešnjevički ugljenokop *Pitomačko-črešnjevački ugljenici d.d.* od 1904. godine postao je vlasništvo židovske obitelji Singer iz Zagreba, čime su si podravski mlinovi osigurali dovoljnu količinu ugljena.³⁹ Budući da su podravski paromlinovi potrebovali sve veće količine ugljena, Emanuelov sin Šandor (Slika 3.) počeo se baviti rudarskim istraživanjem, za što je uspio pribaviti potrebne dozvole. Tako je sa 248 istraživačkih rovova postao jedan od najvećih privatnih rovitelja (rudarskih

istraživača) na području Kraljevine Jugoslavije.⁴⁰ Jedan od tih rovova vjerojatno je bio u šumi pored Mičetinca (*Mičetinski jarek* – predio *Lipik*).⁴¹

Vlasnik je dao mlin preurediti 1901., a proširiti i modernizirati 1910. godine.⁴² Uz samu mlinsku zgradu podignuta je i obiteljska jednokatnica (Slika 4.). U sudskim registrima upisan je 7. listopada 1905., do 18. listopada 1913. godine kao vlasnik mlina vodi se Julijana Braun, kada mijenja ime u *Braunov paromlin d.d.*, da bi do kraja 1916. godine poslovaao kao inokosno poduzeće obitelji Braun i Ettinger, s temeljnom glavnicom od 200.000 kruna (400 dionica po 500 kr.), koja je 1918. godine povišena na 500.000 kruna (1.000 dionica po 500 kr.). Članovi ravnateljstva bili su Šandor Lederer, Juraj Ettinger, zagrebački bankar, te Emanuel i Ludwig Braun, a u nadzornom odboru Eduard Beck, Šandor Braun i Leopold Lichtner iz Kloštra. Kapacitet mlina bio je 500 vagona godišnje.⁴³

Braunovima je posao dobro krenuo, a brašno se otpremalo čak do Bratislave i Praga. Kad je koprivnički paromlin zapao u dugove Braunovi su to iskoristili (1914.), te su s partnerom Leopoldom Lichtnerom uložili 600.000 kruna u dionice, misleći da će tako podravsko mlinarstvo držati u svojim rukama. Time je Šandor Braun kao dioničar stekao pravo na godišnju dividendu od 6 %, te zajedno s

³⁶ *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva u Zagrebu godine 1891.*, ur. Janko Ibler, Zagreb, 1892., 249.; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do kraja 1941. godine", *Podravski zbornik* 81, Koprivnica, 1981., 43.

³⁷ *Tjednik bjelovarsko-križevački*, god. 2, br. 49, 26. IX. 1891.

³⁸ *Gospodarski list*, god. 40, br. 23, 5. XII. 1893.

³⁹ DOBROVŠAK, Ljiljana. "Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća", *Podravina*, vol. III, br. 6, Koprivnica, 2004., 34.

⁴⁰ ŠEBEČIĆ, Berislav. "Rudarski poduzetnici u Hrvatskoj od sredine XIX. do sredine XX. stoljeća", *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, vol. 8, Zagreb, 1996., 141.

⁴¹ Sjećanje Marka Bedića iz 2010. godine: "Moj otac Mijo Bedić iz Mičetinca, rođen 1880., umro 1974., više puta mi je pričao da su gosp. Braun imali rudnik u Mičetinskom jarku u predjelu zvanom Lipik, a vuglen su vozili u drvenim kolima, ali se neje dugo vadil. Upamtio sam taj lokalitet po većoj iskopini lončarske zemlje, koja se nešto duže koristila, a nalazila se u neposrednoj blizini." ŠABARIĆ, Zdravko. *Obitelj Braun. Uspon i tragedija đurđevačke obitelji Braun (uz sjećanje dr. Borisa Brauna)*, Đurđevac, 2013., 42.

⁴² KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. "Peršićev mlin ...", 92; *Nezavisnost*, god. 4, br. 52, 26. II. 1910.

⁴³ Sudbeni stol Belovar, Inokosne tvrdke, 40081; Inokosne tvrdke, knj. 1, 40082; Dionička društva i zadruge, knj. III, 40103, DAZ; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. "Peršićev mlin ...", 93.

Slika 4. Obiteljska kuća Braunovih (desno) s ulazom u dvorište

Slika 5. Braunov paromlin 1930-ih godina

bratom Ludwigom i ulazak u ravnateljstvo poduzeća. Otac je sa sinovima pokrenuo 1910. godine paromlin u Novigradu, postavši vlasnikom najvećeg broja dionica (300 kom.). Istovremeno su Šandor i Ludwig ušli i u ravnateljstvo *Novigradske štedionice d.d.* (osn. 1906.), koja je stajala iza svega. Tu su poziciju u ravnateljstvu držali do 1914. godine.⁴⁴ *Pučki paromlin d.d.* pokrenuli su 16. prosinca 1912. godine u Kloštru (15 radnika) s kapitalom od 60.000 kruna, koji je 1916. povišen na 150.000 kruna. Za upravitelja je postavljen Ludwig. Međutim, velika svjetska kriza uzela je svoj danak. Braunovi su zapali u novčane poteškoće pa su 1930-ih prodali sve dionice koprivničkog i novigradskog paromlina, a koje je otkupila obitelj Ettinger. Ostao im je tek đurđevečki paromlin (Slika 5.), dok su

⁴⁴ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Mlinarstvo koprivničke Podravine za vrijeme kapitalizma", *Podravski zbornik* 86, Koprivnica, 1986., 33; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Gospodarski život Novigrada Podravskog od 1900. do 1941. godine", U *Općina Novigrad Podravski – izabrane teme*, Novigrad Podravski, 2001., 114, 119.

sav novac uložili u podizanje nove tvorničke zgrade *Industrije ulja d.d.*⁴⁵ u Koprivnici, koju su osnovali 1917. godine.⁴⁶

U sklopu paromlina proradila je 1922. i pilana (6 radnika), a od 1929. godine počeli su snabdijevati Đurđevac s električnom strujom.⁴⁷ U vezi elektrifikacije Đurđevca još 1927. godine kontaktirali su inž. Đuricu Cikušu u Zagrebu (Palmotićeve 7), pa je po svemu sudeći on sudjelovao u realizaciji projekta (Slika 6.).⁴⁸ Prema sjećanju Borisa Brauna, Šandorova sina, prvi je struju dobio odvjetnik Izidor Lichtenberg, čija se kuća nalazila preko puta Braunovih (danas je u njoj gradska uprava). Pomoćna knjiga trgovine Ferde Brennera u Đurđevcu iz 1930. godine svjedoči da su tada svi uredi i privatne osobe bili kupci na dug većih količina petroleja⁴⁹. Prema tome, iako se 1929. godina spominje u svim izvorima kao godina elektrifikacije, po svemu sudeći riječ je tek o nekoliko elektrificiranih kuća (Braun, Lichtenberg), dok su ostali za rasvjetu i dalje koristili petrolej. Električna je struja zapravo postupno uvedena, pa tako pred sam Drugi svjetski rat veći dio naselja još uvijek nije bio elektrificiran. Boris Braun nadalje svjedoči da prijeratnih godina rasvjeta baš i nije funkcionirala kako treba. Kao razlog navodi parni stroj od 200 PS⁵⁰ i loš ugljen koji je vjerojatno dopreman iz njihova ugljenokopa u Kozarevcu. Rješenje je nađeno u tzv. eksplozivnom motoru na upojni plin dobiven spaljivanjem drveta uz ograničeni pristup zraka. No i taj se kvario.⁵¹

Iako se paromlin teško nosio s krizom ipak je povoljno poslovao, a zbog poreznih razloga je 11. siječnja 1937. godine izdan u zakup Šandoru Braunu, a na glavnim skupštinama iskazivan je fiktivni gubitak. Krajem 1940. i početkom 1941. godine iskazan je promet od 2.124.313 dinara uz dioničku glavicu od 250.000 dinara, a 1943. godine mlin je procijenjen na 14.224.914 kuna. Dolaskom ustaša na vlast ubrzo su počeli progoni i hapšenja, te odvođenje Židova u logore. Iz tog vremena sačuvana

je jedna od posljednjih fotografija Šandora Brauna sa svojim zaposlenicima, koja je snimljena 1. svibnja 1942. godine prigodom proslave Blagdana rada (Slika 7.). Državno ravnateljstvo za ponovu Nezavisne države Hrvatske (NDH) doneslo je odluku o podržavljenju židovskoga imetka, nakon koje je uslijedilo oduzimanje i razvlačenje židovske imovine. Vidljivo je to u gruntovnoj knjizi u kojoj stoji da se temeljem molbe Poreznog ureda u Đurđevcu od 18. ožujka 1943. godine (br. 1518/43), a u smislu zakonske odredbe o podržavljenju židovske imovine od 30. listopada 1942. godine, uknjižuje pravo

Slika 6. Dopisnica upućena inž. Cikušu u svezi elektrifikacije naselja

⁴⁵ Unatoč raznim poteškoćama tvornica je proizvodila nadaleko poznato bućino ulje zvano *Crnac*, za koje je Ludwig Braun 1930-ih godina dobio tri zlatne medalje i srebrni pokal na međunarodnim izložbama u Londonu. Od strane kraljevske vlasti u Beogradu odlikovan je ordenom Sv. Save IV. stupnja. Tvornica je kao kraljevski dobavljač odlikovana zlatnom medaljom Oblasne samouprave beogradske oblasti i diplomom Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije za 1929. i 1938. godinu. *Podravske novine*, god. VIII, br. 22, 29. V. 1937.; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Tvornica ulja u Koprivnici i njeno radništvo", *Podravski zbornik* 84, Koprivnica, 1984., 53.

⁴⁶ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918. – 1945.", *Podravski zbornik* 80, Koprivnica, 1980., 17; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. "Peršićev mlin ...", 92.

⁴⁷ FELETAR, D. *Podravina* ..., 292.

⁴⁸ Prema sačuvanoj dopisnici upućenoj inž. Cikušu od 31. I. 1927. godine, Zbirka razglednica i fotografija Martina Mahovića iz Đurđevca.

⁴⁹ MIHOLEK, Vladimir. "Trgovina Ferdinanda Brennera u Đurđevcu", *Podravski zbornik* 2006., Koprivnica, 2006., 166.

⁵⁰ Gospodin Braun vjerojatno je mislio na kraticu KS (konjska snaga), a ne PS. U to vrijeme zasigurno nije radio parni stroj od 200 KS, kako on svjedoči, jer je već 1885. godine pušten u pogon stroj od 300 KS.

⁵¹ ŠABARIĆ, Z. *Obitelj Braun* ..., 41.

Slika 7. Šandor Braun sa zaposlenicima na proslavi Blagdane rada 1942. godine

vlasništva u korist Nezavisne države Hrvatske⁵². Poslije očeve smrti 1937. godine, Šandor je preuzeo mlin u svoje ruke, te tako postao najbogatiji Židov u Podravini. Shvativši kakvo bi ga zlo moglo snaći, iskoristio je svoja poznanstva, ali i novac, te se domogao garancije ustaškoga poglavnika Slavka Kvaternika i Ministarstva hrvatskog domobranstva, kao i počasnoga arijeuskoga prava. Dokument garancije izdao je sam Kvaternik 27. prosinca 1941. godine.⁵³

Šandor Braun je po svemu sudeći otprije poznao Kvaternika. Sin Boris u sjećanjima iznosi da se otac s njim upoznao još za vrijeme školovanja. U jednom razgovoru za novine⁵⁴ izjavio je da je otac možda pomagao i Pavelića prije 1941. godine, no nije posve siguran. Na njihovo imanje dolazili su u lov mnogi tadašnji političari i ugledne osobe: Ivan Šubašić⁵⁵, Ivica Frković⁵⁶, Ivica Kovačević⁵⁷, Mate Starčević⁵⁸, Stjepan Jakšeković⁵⁹, Vjenceslav Dubravčić⁶⁰ i drugi. Većina njih bili su HSS-ovci, zaljubljenici u lov.⁶¹ Premda je Šandor imao dobru zaštitu, ne samo Kvaternika, nije se uspio spasiti pred ustašama. Kad je 1942. godine pao Kvaternikov utjecaj u vrhu vlasti došao je red i na Braunove.

Šandor Braun uhićen je zajedno sa suprugom Elly (Elizabeta) i sinom Borisom u noći 21. listopada 1942. i zatočen do 7. svibnja 1943. godine na Savskoj cesti u Zagrebu. Nakon toga su deportirani u Auschwitz gdje su pogubljeni. Jedino se sin Boris uspio živ vratiti iz logora. Sva Braunova imovina zajedno s paromlinom potpala je pod ured za podržavljeni imetak Ministarstva državne riznice u

⁵² Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnica, grunтовni brojevi parcela 3699/1, 3699/2 i 3702, zemljišnoknjižni uložak 3381, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

⁵³ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Društveno-ekonomski odnosi ...", 40, 42.

⁵⁴ MRVOŠ PAVIĆ, Bojana. *Sjećanje na holokaust: Prof. Boris Braun, električar bodljikave žice* (objavljeno 30. siječnja 2012.), <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Sjecanje-holokaust-Prof.-Boris-Braun-elektricar-bodljikave-zice> (posjet 31. 10. 2013.)

⁵⁵ Ivan Šubašić (1892. – 1955.), odvjetnik i političar, ban Hrvatske 1939. godine.

⁵⁶ Ivica Frković (1894. – 1980.), šumar, upravitelj šumarije u Pitomači (1925.), poslije savjetnik u Ministarstvu šuma i rudnika u Beogradu, predstojnik Odjela za šumarstvo pri Banskoj upravi (1939. – 1941.), te ministar šuma i ruda NDH do kraja 1942. godine.

⁵⁷ Ivica Kovačević (1873. – 1953.), odvjetnik, političar i pisac; 1922. godine ministar šuma i ruda u Beogradu.

⁵⁸ Mate Starčević, sudac okružnog suda u Zagrebu i gradonačelnik Zagreba od 1939. do 1941. godine.

⁵⁹ Stjepan Jakšeković (1907. – 1985.), veterinar, ekonomist i diplomat. Šubašićev prijatelj.

⁶⁰ Vjenceslav Dubravčić, šumarski savjetnik kod Ravnateljstva državnih šuma u Zagrebu (1941.), svojevremeno šumski nadzornik u Pitomači.

⁶¹ ŠABARIĆ, Z. *Obitelj Braun ...*, 21, 23.

Zagrebu. Već 3. svibnja 1941. godine ustaške vlasti postavile su u mlin povjerenika Petra Balatinca, đurđevečkog trgovca, čija je trgovina bila preko puta Braunove kuće. Prema izvještaju, Balatinec je u mlinu zatekao 19 mlinara, 10 radnika, tri šegrta i tri namještenika. Satnice mlinara iznosile su 8-9 kuna, a zaposlenicima je izdavan deputat u brašnu, kojeg su primali i kočijaši koji su prevozili žito i brašno kolima do željezničke stanice.⁶²

Jedan od prvih strojara u paromlinu bio je Josip Mincer⁶³ (rođ. 1844.), Židov iz Mađarske, koji je umro 1914. godine, a posljednji Maks Sandbichler, (od 1922.), koji je od 1925. godine radio u Braunovu mlinu u Kloštru, a ponovno u Đurđevcu od 1933. do 1944. godine. Ujedno je bio jedan od osnivača i voditelj puhačke glazbe vatrogasnoga društva u Đurđevcu.⁶⁴ Naslijedio ga je Herbert Kuvec (rođ. 1916.), kojega su ubili ustaše 4. kolovoza 1944. godine jer je kao partizanski simpatizer pokušao sakriti mlinsko remenje.⁶⁵ Zna se tek za jednog službenika u mlinu; bio je to Đuro Stipan (rođ. 1888.) iz Ogulina, trgovački činovnik, koji je kod Brauna bio zaposlen 1908. godine, kada je oženio Adelu Mohr, kćerku domaćeg gostioničara.⁶⁶ Stariji pak Đurđevčani sjećaju se Luke Smoleka (rođ. 1892.), ložača u paromlinu. Dok je žarulja jače zasvijetlila znali su reći: *Sad je Smolek baš poteknol f kotel!*. Koliko je ljudi bilo zaposleno u paromlinu vidi se na fotografiji iz 1927. godine (Slika 8.). Prema zapisima Matije Vogrinčića iz Đurđevca, a prema sjećanju njegovih predaka, Braunovih zaposlenika, u paromlinu su radili slijedeći: nadmlinar Tomo Ognančević, mlinari Patačko i Bolto Jendrašić, Maks Sandbichler, upravitelj strojarnice (*mašinhauz*), strojari (*mašinisti*) Ivan Varga i Ivan Dobrošek, pomoćni mlinari Egon Vogrinčić, Vinko Janči i Franjo Zadravec, majstor (?) Orosz, ložač Ivan Lacković, Herbert Kuvec, šef električne centrale, električari Vilim Hodić i Rudolf Ređep, vagar (*vagomešter*) Patačko, strojobravar i vozač Josip Vogrinčić, vozač Imbriša, Ivan Zlatec, krpar vreća, blagajnica Marija Turković (do 1932.), Josip Ištvančić, noćni čuvar, te Šiptar i Lenardić, vozari (zaprežna kola). Šiptar je po potrebi ujedno bio i gazdin kočijaš. Đurđevčan Berislav Lichtner navodi pak nekog Kneza iz Bjelovara, šefa električne centrale. Spomenuti zaposlenici radili su otprilike tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća, no ta je svjedočanstva teško provjeriti jer sačuvane dokumentacije nema, kao ni živućih zaposlenika.⁶⁷ Mira Kolar Dimitrijević objavila je u svojem radu faksimil dopisa kojim je Šandor Braun pokušao zbrinuti spomenutog Tomu Ognančevića, dugogodišnjeg mlinarskog namještenika. Na sjednici ravnateljstva 9. listopada predložio je da mu se doživotno osigura mjesečnu pomoć od 400 dinara od onog časa kada bude nesposoban za rad. Ujedno je to bila želja i pokojnog oca Emanuela, s obzirom na Ognančevićev vjeran i predan dugogodišnji rad.⁶⁸ Popis dužnika Brennerove trgovine iz 1930. godine spominje i noćnog čuvara Josipa Kožara iz Đurđevca.⁶⁹ (ostale paromlinske radnike vidi u: Tablica 1.⁷⁰)

⁶² GOLDSTEIN, Ivo. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2000., 431; IVANIŠEVIĆ, Marinko. "Roditelji su mi ugušeni na "tuširanju" i spaljeni u krematoriju", *Podravski list*, god. 3, br. 151, 18. X. 2004.

⁶³ Matična knjiga umrlih (1909. – 1941.) Židovske bogoštovne općine u Bjelovaru, DAB.

⁶⁴ ŠKURDIJA, Božidar. "Kratka povjesnica Puhačkog orkestra Dobrovoljnog vatrogasnog društva iz Đurđevca", U *Đurđevečki zbornik*, ur. Velimir Piškorec, Đurđevac, 1995., 201-202.

⁶⁵ DESPOT, Zvonimir. *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, Zagreb / Slavonski Brod, 2007., 407.

⁶⁶ Liber exstraneorum (Knjiga doseljenih) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Župni ured rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu.

⁶⁷ ŠABARIĆ, Z. *Obitelj Braun...*, 36.

⁶⁸ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Društveno-ekonomski odnosi ...", 42.

⁶⁹ Trgovina Ferdo Brenner, Pomoćna knjiga 1930. – 1932. (Salda-Ceonti), Etnografska zbirka Josipa Cugovčana iz Podravske Sesveta.

⁷⁰ Tablica sadržava podatke iz matičnih knjiga i knjige doseljenika, koje se čuvaju u župnom arhivu u Đurđevcu. Knjiga doseljenika nije vođena kao stališ duša, već su za navedene obitelji upisani samo neki osnovni podaci. U tablični popis uvršteni su samo oni mlinari za koje se sigurno moglo utvrditi da su radili u paromlinu, premda su u knjigama evidentirani i drugi mlinari.

Slika 8. Osoblje
Braunovog paromlina
d.d. u Đurđevcu 1927.
godine

Obitelj je bila imućna. Osim obiteljske kuće s mlinom i gospodarskim dvorištem u središtu Đurđevca, Šandor je u Zagrebu posjedovao trećinu kuće u vrijednosti od oko 200.000 dinara, te posjed na Đurđevčkim peskima, zvan *Braunova pustara*. Na posjedu od 153 jutara, od toga 55 jutara mlade borove šume, bila je podignuta zgrada jednokatnica, staja, svinjac za stotinjak tovljenika, skladište i silos, te zasađen vinograd na par jutara.⁷¹ Emanuel Braun je još za života počeo za potrebe lova uzgajati fazane na posjedu. To je bilo jedno od prvih uzgajališta fazana u Hrvatskoj.⁷² Boris Braun se prisjeća da je prilikom uhićenja obitelji napravljen popis nepokretne imovine: mlin kapaciteta 200 tona, pilana s dvije pile za trupce promjera 80-100 cm, ledana kapaciteta 2 tone leda, električna centrala, obiteljska kuća, stambena zgrada za radnike i namještenike, staja, radionica i skladište.⁷³ Od pokretne imovine dio je zaplijenjen, dio rasprodan, a nešto je i pokradeno: velika količina zlatnine i srebrnine, elektromaterijal iz elektrane u vrijednosti više od 400.000 kuna, desetak krava, šest konja, nekoliko fijakera, automobil, kamion i druge vrijedne stvari.⁷⁴

Obitelj Braun nestala je tragično, ustaška im je vlast imovinu oduzela, a komunistička nacionalizirala nekretnine. Danas je živ samo Boris Braun, vitalan starac u 94 godini života. Đurđevčani se danas itekako sjećaju Braunovih – jedna đurđevačka ulica nosi ime Šandora Brauna. Braunovi su, ne samo Šandor, osobito bili poznati kao dobrotvori koji su redovito pomagali kulturna društva, školsku djecu, svoje zaposlenike, a napose đurđevačku sirotinju, pomažući ih novcem, obućom, odjećom i brašnom. Tako je jedna gradska ulica dobile ime po Šandoru Braunu, ne toliko zbog njegova doprinosa razvoju mlinarstva u Đurđevcu koliko zbog karitativnog i humanitarno djelovanja cijele obitelji za vrijeme boravka u Đurđevcu.

4.1. BRAUNOV PAROMLIN NAKON 1945. GODINE

Prve poslijeratne godine paromlin je dočekao sa starim postrojenjem, no sada je njime upravljala nova vlast, a budući da je u tim teškim vremenima mlin bio od republičkog značaja, vjerojatno je brzo pušten u pogon. O tome svjedoči fotografija zaposlenika od 7 rujna 1947. godine (Slika 9.), kada je (19. studena) mlin je upisan u gruntovnoj knjizi kao *Državni paromlin Državnog preduzeća za promet*

⁷¹ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Društveno-ekonomski odnosi ...", 43; ŠABARIĆ, Z. *Obitelj Braun* ..., 47-48.

⁷² KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i Elizabeta WAGNER. "Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Slavoniji", *Ekonomika i ekohistorija*, vol. 5, br. 5, Zagreb/Samobor, listopad 2009., 56.

⁷³ ŠABARIĆ, Z. *Obitelj Braun* ..., 49.

⁷⁴ IVANIŠEVIĆ, Marinko. "Roditelji su mi ugušeni na "tuširanju" i spaljeni u krematoriju", *Podravski list*, god. 3, br. 151, 18. X. 2004.

Slika 9. Radnici i rukovodstvo *Državnog paromlina* 1947. godine

Slika 10. Seljaci s kolima u mlinском dvorištu

i preradu žitarica. Iduće godine na temelju uredbe vlade FNR. Jugoslavije od 3. lipnja 1947. godine mlin i nekretnina upisuju se kao općenarodna imovina organa upravljanja Ministarstva industrije NR. Hrvatske, odnosno Okružne direkcije za promet i preradu žitarica.⁷⁵ Iako je bio u vlasništvu države nije u potpunosti bio iskorišten u odnosu na kapacitet. Prema izvještaju kotarskoga komiteta iz 1947. godine, članovi partije nisu se dovoljno zalagali za poboljšanje rada u novoosnovanom poduzeću, a niti su svojim osobnim primjerom služili kao uzor ostalima radnicima. Radna disciplina kod radnika bila je nedovoljna, a nisu imali ni pravilno razrađene norme. Rukovodstvo je ocijenjeno kao nesposobno za upravljanje ovakvim poduzećem jer je doskora zapošljavalo preko stotinu radnika⁷⁶, što je bilo previše. Uprava poduzeća bila je loša jer je bivši upravitelj bio nesposoban i aljkav u radu, a izvještaj navodi da se njegovom krivnjom pokvarilo tri vagona kukuruza u skladištu, zbog čega je uhićen i osuđen. Sve to uzrokovalo je deficit od 280.000 dinara. Stoga je promijenjena uprava a broj radnika smanjen na njih 80, no o nekim vidljivim rezultatima nije se još moglo govoriti. Prema mišlje-

⁷⁵ Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnica, grunтовni brojevi parcela 3699/1, 3699/2 i 3702, zemljišnoknjižni uložak 3381, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

⁷⁶ Mlin je vjerojatno djelovao u okviru većeg poduzeća jer bi stotinjak radnika bilo previše za jedan takav mlin.

nju kotarskoga rukovodstva, novi upravitelj bi mogao zadovoljiti glede svoje sposobnosti, ali je kao rukovoditelj mekan, a i odnosi između njega i nekih odgovornijih namještenika prilično su familijarni.⁷⁷

Zna se da je mlin od 1953. godine radio u sklopu virovskog mlina, a potom se priključio đurđevčkoj *Privredi*, koja je tada upravljala dvjema mesnicama, gostionicom, mehaničarskom radionicom i kinom. Te godine došlo je do ukidanja spomenutog poduzeća, pa je mlin nastavio djelovati samostalno. Zbog starosti postrojenja došlo je do učestalih kvarova, pa su stalno vršeni razni popravci. Mlin je ponovno zapao u poteškoće i financijsku krizu, a na kraju je uvedena i prinudna uprava. Problemi su se nekako riješili 1956. godine ponovnim priključenjem *Privredi*. Mlin je najbolje poslovao 1958. godine kad je zabilježeno preko 5 miliona dinara viška. Prva četiri mjeseca 1959. godine postignut je promet od 137 vagona, dok je u planu bilo još 250 vagona. Najviše se poslovalo s okolnim poljoprivrednim zadrugama u Virovitici, Pitomači, Črešnjevici, Grabrovnici, Sedlarici, Kloštru Podravskom i Hampovici, koje su stanovništvo snabdijevale brašnom (Slika 10.). Nakon par godina uspješnog poslovanja kotarsko je rukovodstvo odlučilo potpuno renovirati mlin kupnjom novih strojeva i cjelokupne opreme, a elektrifikaciju Podravine iskoristiti prebacivanjem mlina na električni pogon. Time su planirali dobiti suvremeni mlin koji bi bio jedan od najvećih u ovom dijelu Hrvatske. Obnovom se planiralo smanjenje radnika za trojicu, ali bi se proizvodnja povećala 30 %. *Privreda* je osigurala 24 miliona dinara svojega novca, te podigla kratkoročni zajam od 25 miliona dinara kod *Investicione banke* (slika 11. i 12.).⁷⁸ Mlin je otvoren u ljetu 1959., a radio je do 27. lipnja 1960. godine, kada je potpuno izgorio u velikom požaru. Od svega su ostali samo goli zidovi. Šteta je bila oko 100 miliona dinara. Požar je podmetnuo nadmlinar Vinko Bebek (43 god.), koji se noću zaključao u mlin, budući da je posjedovao sve ključeve, te polio cijelu zgradu sa 100 litara benzina nabavljenog za čišćenje postrojenja prije žetvene sezone. Na kraju je pokušao samoubojstvo skokom s krova na betonsku ploču prizemnog skladišta. Prije toga je čak onesposobio sirenu za uzbunjivanje. Umro je drugi dan u koprivničkoj bolnici, a javnost nikad nije saznala pravi razlog paleža, iako su o tome kolale razne priče. Sekretarijat unutarnjih poslova u Koprivnici objavio je vijest da se Bebek ubio zbog "kompleksa manje vrijednosti i nerazumijevanja". Naime, u to vrijeme došlo je do povezivanja svih mlinova ovoga područja, a zbog velikog broja zaposlenika došlo je do njihova premještanja, koja

Slika 11. Unutrašnjost obnovljenog mlina 1959. godine

⁷⁷ Izvještaji kotarskih i mjesnih komiteta s područja sjeverozapadne Hrvatske (Zagreb, Varaždin, Bjelovar) o radu u 1947. godini, priradile Marina Štambuk Škalić i Mirjana Jukić, 2. dio, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, br. 17, Zagreb, 2011., 207.

⁷⁸ TURKOVIĆ, A. "Početkom srpnja proradit će moderan Paromlin", *Glas Podravine*, god. 11, br. 25, 27. VI. 1959.; ROJČEVIĆ, J. "Proradio elektromlin u Đurđevcu", *Glas Podravine*, god. 11, br. 35, 5. IX. 1959.

Slika 12. Detalj s otvorenja novouređenog mlinu u srpnju 1959. godine

nisu mimoišla ni Bebeka. Vjerojatno je i to bio jedan od uzroka paleža i samoubojstva.⁷⁹ Ostaci spaljenog mlinu su porušeni, dok su neke manje zgrade i dalje služile, ali u neke druge svrhe.

Budući da je obitelj Mire Kolar Dimitrijević posjedovala paromlin u Virju, Mira je do 1948. godine živjela u Virju, i kako svjedoči, dobro se sjeća Vinka Bebeka: "Ja se sjećam Vinka Bebeka, jer je dolazio u naš mlin u Virju, a jednoć je oko 1950. došao do nas i u Koprivnicu. Bio je krupan, pametan čovjek, koji je mojoj majci u Virju pomogao u prelasku na nove metode kontrole mlinova od socijalističkih vlasti. Krivo je proračunao da će zato što je zahvaljujući njemu đurđevečki mlin bio brzo osposobljen za kvalitetan rad poslije 1945. biti u njegovom vodstvu. No došli su novi ljudi i on se osjećao sve više zapostavljen i izigran. To je razlog smrti. Smatrao je da je spasio i osposobio mlin za rad u vrijeme nestašice pogonskog materijala i pribora a onda je netko zaključio da se Bebek previše vezao uz mlin i da to treba zaustaviti."⁸⁰

Privreda nije odustala od mlinu, pa je od *Poljoprivredne zadruge* otkupila skladište na željezničkom kolodvoru u kojem je nakanila urediti novi mlin dogradnjom dva kata. Bilo je planirano 8 miliona dinara za preuređenje, a počelo se i s pregovorima s *Mlino-opskrbom* iz Zagreba oko nabave novih strojeva u vrijednosti od 75-80 miliona dinara. Dio novca namjeravalo se namaknuti i od osiguranja izgorjelog mlinu. Da bi nastavili s opskrbom poljoprivrednih zadruga brašnom, iznajmili su mlin u Mostima kapaciteta jednog vagona dnevno. Međutim, od cjelokupnog se posla odustalo, pa novi mlin nikad nije sagrađen. Tako je palež mlinu praktički ugasio *Privredu*, a svi njeni pogoni pripojeni su *Poljoprivrednoj zadruzi*. Time se u Đurđevcu zauvijek ugasila mlinarska industrija.⁸¹

Poslijeratne zaposlenike naveo je Slavko Čamba iz Đurđevca u svojim zapisanim sjećanjima: Luka Kralj, Ivan Piškorec, Anton Varga, Pero Vuković, Ivan Jendrašić, Mijo Štefinec, Ivan Ognančević, Blaž Sodec, Vinko Bebek, Tomo Majetić, Đuro Markač, Bolto Boltekić, Tomo Balala, Martin Stanešić, Vinko Markač; pilana: Rok Štimac, Dorčec, Hodalić; uprava: Franjo Fučkar, Bartol Šandor i Božo Milošević.⁸²

⁷⁹ A. T., "Izgorio elektromlin", *Glas Podravine*, god. 12, br. 26, 2. VII. 1960.

⁸⁰ Zahvaljujem Miri Kolar Dimitrijević za ovu informaciju.

⁸¹ A. T. "Novi elektro-mlin u Đurđevcu", *Glas Podravine*, god. 12, br. 32, 13. VIII. 1960.; A. T. "Likvidacija "Privrede", *Glas Podravine*, god. 12. br. 46, 19. XI. 1960.

⁸² Autor u sjećanjima ponešto govori i o Braunovu mlinu i obitelji. Njegovo svjedočanstvo nije pouzdano jer je bilo velikih primjedaba od strane starijih Đurđevčana na vjerodostojnost iznesenih podataka u knjizi. Stoga ovaj izvor nisam uzeo u obzir, osim zaposlenika, premda su i dvojbeni. ČAMBA, Slavko. *Naša sećanja*, Đurđevac, 1999., 63.

5. PAROMLIN PODRAVINA D.D.

Osim Brauna i Hirschlera u mlinarstvu se okušao i Ferdo Brenner (1861. – 1908.)⁸³, poznati đurđevčki trgovac. Nakon što je 1897. godine prodao svoj paromlin, Brenner se krajem 1890-ih zauzeo za izgradnju novog paromlina. Tih godina narod je bio nezadovoljan s postojećim stanjem glede meljave i zamjene žita za brašno. Prosta meljava mogla se obaviti i na vodenicama, dok su *finu* meljavu obavljali u mlinovima kod Brauna i Hirschlera, ali je narod bio s njima nezadovoljan. Zamjenu žita za brašno mogli su obavljati i kod špekulanata u trgovinama, koji su uzimali čak trostruku težinu pšenice uz doplatu od 1 forinte. Koji su pak kupovali brašno za novac, kupovali su u stvari brašno samljeveno u Budimpešti, i to od njihova žita. Stotinu kilograma pšenice seljak je prodao za 7 forinti, a isto toliko *finoga* brašna koštalo je 12-18 forinti, pa je narod tvrdio "da su ostatak uzeli tuđinci".⁸⁴ Zbog toga je Brenner okupio oko sebe imućne mlade seljake na čelu s Tomom Jalžabetićem (1892. – 1937.)⁸⁵, vodećim pravaškim oporbenjakom u općinskome vijeću. Odlučio je podići novi paromlin kao dioničko društvo, prvo takvo društvo u Đurđevcu. Dioničarima su većinom trebali postati seljaci, pa bi se tako narod privukao u novi paromlin, koji bi praktički bio u njihovu vlasništvu, a cijenama i uslugom konkurirao bi već postojećim židovskim mlinovima.⁸⁶ Nakon zajedničkih dogovora zakazana je prva skupština za 11. rujna 1898. godine, u tri sata popodne. U novoformirano ravnateljstvo ušli su Martin Starčević, Josip Zrelec, F. Brenner, Josip Kendelić, Ivan Nöthig, Mijo Mihinić, Tomo Jalžabetić, Štefo Topolčić, Mato Matkov, Martin Fuček, Ivan Ređep, Petar Fuček ml., Antun Fuček, Stjepan Sabolić iz Virja, Ivan Kolarić iz Šemovaca, Mato Aurer iz Kalinovca, Đuro Kovačev iz Ferdinandovca i Martin Peceli iz Čepelovca. U nadzorni odbor izabrani su Petar Zrelec, Radovan Hrga iz Hampovice, Josip Fišer, Marko Topolčić i Bolto Hajduković. Rukovodstvo se biralo svake treće godine. Određena je temeljna glavica od 1.000 dionica po 30 forinti. Upisi su se održavali do 25. kolovoza. Tko nije mogao platiti cijelu dionicu mogao je to učiniti obročno kod upisa uplatom 5 forinti, te jedne forinte upisnine po dionici, a nadalje po 5 forinti svakog prvog u mjesecu. Na samoj skupštini prijavilo se stotinu budućih dioničara, a rok za upis dionica odmah je produljen do 1. listopada. Posjed svakih pet dionica davao je pravo glasa na skupštini. Na skupu je narod otvoreno pozvan da se na taj način suprotstavi špekuliranju s brašnom, a na ruku im je išla i *Prva podravska štedionica* u Đurđevcu kojoj je Brenner bio ravnatelj.⁸⁷

Dioničkome društvu dobro je poslužila čvrsta i prostrana zgrada stare žitnice (magazin) na brijegu u današnjoj Bjelovarskoj ulici, koja je u krajiško doba služila za smještaj zalihe žita đurđevčke satnije. Zato i danas taj dio naselja Đurđevčani nazivaju *Pri magazinu*. Građevna dozvola je dosta brzo dobivena, a također i potreban nacrt i troškovnik. Troškovi pokretanja mlina bili su 27.000 forinti, a kapacitet mlina 250 vagana (svaki po 100 mtc.). Od toga na ujam otpada 25 vagana. Izračunali su, ako je vagan pšenice koštao 600 forinti, dobitak je imao iznositi 15.000 forinti godišnje. Od te svote 1.800 forinti je 6 % kamata za dioničku glavnicu od 30.000 forinti, a određeni dio ide u pričuvnu glavnicu za amortizaciju, te dio za gorivo i plaće. Iz navedenog je vidljivo da je ravnateljstvo svratilo pozornost na osiguranje kamata na uloženu glavnicu po dioničarima. Čak su uspjeli dobiti Ivana

⁸³ Brenner se nakon dolaska u Đurđevac osamdesetih godina 19. stoljeća u početku bavio građevinskim poduzetništvom. Trgovinu mješovite robe otvorio je 1893. godine. Osnivač je i ravnatelj Prve podravske dioničarske štedionice (1893. – 1899.); član ravnateljstva Zadruga za uzajamnu pomoć (1897.) i Prve virovske dioničke štedionice (1897.), najveći dioničar Koprivničkog paromlina d.d. (1907.), jedan od osnivača Vatrogasnog društva, županijski zastupnik (1893. – 1898.) i potpredsjednik tamburaškoga i pjevačkoga društva Preradović (1903.) u Đurđevcu.

⁸⁴ *Hrvatski narod*, br. 38, 22. IX. 1898.

⁸⁵ Tomo Jalžabetić, seljak i političar; jedan od osnivača HPSS-a i vođa Radićevaca u đurđevčkoj Podravini, narodni zastupnik u Saboru, dugogodišnji općinski vijećnik i predsjednik Hrvatske seljačke zadruge u Đurđevcu. U to vrijeme je već napustio Stjepana Radića i stranku, te je politički bio aktivan samo u općinskom poglavarstvu.

⁸⁶ *Hrvatska*, br. 115, 21. V. 1902.

⁸⁷ *Hrvatski narod*, br. 33, 18. VIII. 1898.; br. 38, 22. IX. 1898.

Diketu⁸⁸, iskusna mlinara s trgovačkim i tehničkim znanjem. Điketa je bio domaći sin, bivši časnik koji se bavio trgovinom, a mlinarsko iskustvo stekao je u paromlinu u Austriji.⁸⁹ Adaptacija zgrade dovršena je u svibnju 1898. godine, u studenom je namješten cijeli mlin i postavljen stroj težak 3,5 tone, radi čijeg dovoza su morali poduprijeti i osigurati sve mostove od Koprivnice do Đurđevca.⁹⁰ Braun je smatrao da će mu novi mlin umanjiti posao, pa je podnio žalbu nadležnim vlastima, što je odgodilo otvaranje mlina. Zbog toga je na uviđaj došao izaslanik vještak zemaljske vlade kojem su mještani predali papir s potpisima kao znakom podrške, dok su Braunovi simpatizeri negodovali. Braunovom otezanju pridružila se i kotarska oblast koja je 25. travnja donesla odluku (br. 4054) kojom se mlinu nalaže iskopati odvodni kanal za otpadnu vodu, iako je za to još prije postojala iskopana jama. Vlast je očito stala na Braunovu stranu s namjerom odugovlačenja izdavanja dozvole, dok je sam Braun radio preinake u mlinu i gradio novu štalu bez ikakve građevne dozvole, kako je tvrdio Tomo Jalžabetić u svom dopisu novinama.⁹¹ U drugom dopisu pisao je o Hirschleru, koji je u svome mlinu imao podosta posla, pa je mljeo čak i nedeljama, prodavao nepune vreće i bavio se, kako kaže, "zločestom meljavom".⁹²

Unatoč svim problemima paromlin (Slika 13.) je proradio krajem 1898. godine, a slijedeće godine je već bio u velikoj opasnosti zbog požara koji je 22. kolovoza buknuo u Bjelovarskoj ulici. Skoro cijela ulica bila je u plamenu, a izgorjelo je 15 kuća s gospodarskim zgradama. Mlin je srećom ostao spašen zahvaljujući vatrogascima pristiglim iz svih okolnih mjesta, pa čak iz Koprivnice i Bjelovara.⁹³ Gasiteljima se pridružio i podžupan Georgijević, koji je došao zajedno s odredom vojske iz Bjelovara.⁹³ *Paromlin Podravina d.d.* upisan je u registar 17. lipnja 1899. godine. Registriran je za kupovinu žita za meljavu, trgovanje mlinarskim proizvodima i za meljavu za strance na najam. Navedena je

glavnica od 60.000 kruna⁹⁴ i 1.000 dionica po 60 kruna glasećih na ime i prezime dioničara. Članovi ravnateljstva su ostali isti, s time da je predsjednik ravnateljstva Martin Starčević, potpredsjednik Josip Zrelec, a ravnatelj Ferdo Brenner.⁹⁵ Paromlin je dobio i svoju zastavu, koja je posvećena u župnoj crkvi 5. studena 1899. godine.⁹⁶

Sada su u Đurđevcu radila tri mlina, pa je konkurencija bila velika, a pojedini su se služili svim mogućim sredstvima ne bi li naudili jedan drugome. Tako je *Podravina d.d.* morala dati oglas u novinama u

Slika 13. Paromlin *Podravina d.d.* na razglednici s početka prošloga stoljeća (lijevo)

⁸⁸ Znakovito je da je njegova sestra Josipa (1841. – 1907.) bila supruga Ferdinanda Brennera starijeg, a sestru Sofiju (rod. 1852.) oženio je Ivan Nöthig, budući upravitelj paromlina.

⁸⁹ *Hrvatski narod*, br. 49, 8. XII. 1898.; br. 44, 28. X. 1909.

⁹⁰ *Hrvatska domovina*, br. 29, 8. VI. 1898.

⁹¹ *Hrvatska*, br. 115, 21. VI. 1902.

⁹² *Hrvatski narod*, br. 48, 30. XI. 1899.

⁹³ *Hrvatska domovina*, br. 194, 25. VIII. 1899.

⁹⁴ Trgovačko-obrtnička komora navodi glavnica od 69.000 kruna. "Stanje naše industrije (izvješćuje Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu)", *Karlovački glasnik*, god. 2, br. 43, 20. X. 1900., 2.

⁹⁵ Sudbeni stol Belovar, Dionička društva i zadruge, knj. III, 40103, DAZ; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna...", 30.

⁹⁶ *Tjednik bjelovarsko-križevački*, br. 3, 18. XI. 1899.

28/12. 1910.

Gjurgjevac,

CIJENIK

PODRAVINA PAROMLINA d. d.

Centrala: Gjurgjevac. Podružnica: Pitomača.

Br.	50 kg		Vrsta 0, 1 i 2 proizvedjamo u krupčavoj (g) i dvo- struko krupčavoj (gg) kakvoći
	K	f.	
Gris	17	30	
0	17	30	
1	16	80	
2	16	30	
3	15	90	
4	15	40	
5	14	60	
6	13	70	
7	12	60	
7 1/2	10	60	
7 3/4	8	50	
Krušno br. A	12	60	
Krušno br. B	10	50	
Posije	4	50	
I.	12	50	
I. II.	11	30	
II.	8	10	
Kukuruz. br.	7	20	
Kukuruz. br. sij.			

Netto cijene sa vresom brutto za netto, bez odreze, postavljeno na kolodvor
Gjurgjevac ili Pitomača uz poznate uvjete.

kukuruzno brašno bez vreća

Slika 14. Poledina dopisnice s cjenikom upućena Ivanu Rihnovskom iz 1910. godine

kojem obavještava mušterije da paromlin Julijane Braun ima na svojim vrećama za brašno natpis "Gjurgjevački paromlin na valjke", ali bez njezina imena kao vlasnice, pa su tako mnogi mislili da je to brašno *Podravine d.d.*⁹⁷ Iste pak godine dioničar Ivan Ferenčić žalio se dopisom u *Hrvatskom narodu* zato što je ravnateljstvo paromlina primilo kćer općinskog bilježnika Kovačića u nauk za knjigovodstvo, dok je druge odbilo. Ferenčić piše da to nije pošteno, jer njezin otac radi protiv naroda i šalje ljude u zatvor, što je bilo istina. Također poziva ogorčene dioničare da na predstojećoj glavnoj skupštini zatraže otpust Kovačićeve kćeri. U istome novinskom broju odgovorio mu je poslovođa Điketa tvrdeći da je odluka ispravna, jer da dijete nije krivo što mu je otac takav. Ferenčić mu odgovora da je ipak primljena bez znanja ravnateljstva, a na odluku ravnatelja i poslovođe. U tome su ga podržali Š. Jančijev, I. Ređep, M. Fuček i A. Fuček, članovi ravnateljstva.⁹⁸

O radu paromlina ponešto se može saznati iz novinskih članaka koji su donosili kraća izvješća s godišnjih skupština. Četvrta glavna skupština održana je 20. rujna 1903. godine. Tada je dionička glavnica iznosila 58.442 krune, pričuvna zaklada 11.082, 30 kr., mjenice 61.398,83 kr., a dobitak je iznosio 12.699,42 krune. Iste godine paromlin je proširen i

opremljen raznim novim strojevima.⁹⁹ Điketa je dobro vodio posao, ali je morao ostaviti službu zbog očne bolesti i otići na liječenje. Zamijenio ga je dr. Sahan, koji je radio do 1906. godine. Za to vrijeme nabavio je parni kamion nosivosti 5 tona, koji je vozio za potrebe paromlina između Đurđevca i Koprivnice, ali i putnike. Vozio je dva puta dnevno. U planu je bila kupnja i drugog kamiona.¹⁰⁰ Međutim, paromlin je za vrijeme Sahanova službovanja ostvario znatne gubitke, no uspjeli su ih pokriti novi ravnatelj Lujo Harazim ml. i Điketa, koji se vratio s liječenja 1906. godine, te su odmah otvorili društveni mlin i u Pitomači (upisan u registar 11. V. 1906. kao podružnica; kapacitet 250 mtc dnevno).¹⁰¹ Godine 1907. ravnateljstvo i nadzorni odbor sačinjavali su: I. Điketa, Mirko Barac iz Kloštra, Matija Vedriš, Dragutin Götz st. i Dragutin Götz ml. iz Pitomače, F. Brenner, i Luka Jendrašić. U novinskome članku Điketa se spominje kao ravnatelj mlina, iako u registru stoji da je ravnatelj postao 1909. godine. Điketa je naime bio čovjek od struke, ali i osoba u koju je Brenner imao povjerenje, jer je Điketina sestra bila Brennerova majka.¹⁰² Deveta glavna skupština održana je 24. veljače 1909. godine u prisutnosti 32 dioničara. Skupštinu je otvorio Dragutin Götz sjećanjem na preminulog utemeljitelja i ravnatelja mlina, Ferdu Brennera koji je umro 2. prosinca 1908. godine u 47. godini života od unutarnjih povreda nakon prevrtanja kola na putu za vinograd. Izvješće o poslovanju podnio je Lujo Harazim ml. Iz ravnateljstva su brisani Brenner i Vedriš, a upisani Mirko Barac i Harazim ml. U nadzorni odbor izabrani su dr. pl. Pomper, Gabrijel Brenner, Franjo Götz i Martin Vedriš, a za

⁹⁷ *Podravac*, br. 15, 1. IX. 1902.

⁹⁸ *Hrvatski narod*, br. 40, 1. X. 1902.; br. 42, 15. X. 1902.

⁹⁹ *Podravac*, br. 17, 1. IX. 1903.; br. 18, 15. IX. 1903.

¹⁰⁰ *Hrvatske novine*, br. 19, 6. V. 1905.; br. 24, 10. VI. 1905.

¹⁰¹ *Hrvatske novine*, br. 44, 1. XI. 1906.; br. 14, 1. IV. 1909.; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna...", 32.

¹⁰² *Nezavisnost*, br. 14, 2. III. 1907.; br. 17, 23. III. 1907.

predsjednika Tomislav Barac. Dionička glavica iznosila je 119.000 kruna, a čisti dobitak za 1908. godinu 33.000 kruna. Samljeveno je 100 vagona više nego 1907. godine.¹⁰³ Mlin je dobro napredovao, a namjeravalo se otvoriti i radionicu gospodarskih strojeva. Bila je to zamisao Ivana Nöthiga, novog ravnatelja. Nöthig je također bio domaći čovjek (1887. – 1930.), koji je u Zagrebu završio obrtnu školu, a nakon toga je boravio na praktičnom radu u Njemačkoj. U mlin je dobrodošao jer mu je osim znanja pogodovalo i to što mu je majka bila rodom iz obitelji Gašpari, isto kao i majka Ivana Đikete.¹⁰⁴ Iz 1910. godine postoji sačuvana dopisnica (Slika 14.) poslana Ivanu Rihnovskom, trgovcu u Đulavesi (Đulovac), od strane uprave mlina. Na njoj poledini nalazi se tablica sa cjenikom, iz koje je vidljivo da je paromlin proizvodio razno pšenično i kukuruzno brašno, gris i posije.¹⁰⁵

Na kraju treba napomenuti da su uprava i ravnatelj rado pomagali novčanim sredstvima razne akcije, pogotovo škole. Tako su 1909. godine financijski pomogli učenike koji su išli na izlet u Zagreb, a 1.000 kruna dali su za fizikalni kabinet više pučke škole.¹⁰⁶ Za svaki Božić priređivali su malu svečanost i darivali radnike novcem i cigaretama, a njihovu djecu raznim poklonima ispod božićnog drvca. Jednu takvu svečanost Điketa je priredio 1901. godine prigodnim govorom u pisarnici mlina: "Pomoćnici društvenog paromlina! Kao prošle godine, tako sam vas i danas ovamo pozvao da izrazim moju zadovoljnost onima od Vas koji su svoje dužnosti izpunili, te točnošću i marljivošću nastojali, da društveno poduzeće napreduje, da se razvija i steče onu svrhu, koju društvo pred očima imade. Naša je zadaća poljodjelicima njihovu celogodišnju muku, to jest njihov prirod žita u najbolje brašno pretvoriti, da se na najvažnijoj hrani, na svakidašnjem kruhu okriepe. One od vas, koji sve dužnosti podpuno ispunili niste, opominjam ovom zgodom, da to u budućnosti učinite. U pogledu ovog rasvjetljenog bora, koji nas sieća na rodjeni dan Isusa i na neizmjernu ljubav božju, koja nas uči bližnjim našim kršćansku ljubav podieliti, podieljujem ja Vama u ime društva ove darove i želim Vam sretne i ugodne blagdane!"¹⁰⁷

5.1 SJEDINJENI PAROMLINI D.D. U ĐURĐEVCU

Dioničko društvo je ojačalo dolaskom Nöthiga, premda je konkurencije Braunovih bila velika. Nöthig je, vidjevši da su u Đurđevcu tri mlina bila previše, društveni paromlin prepustio Švedeku i njegovim drugovima, a poslovanje usmjerio prema paromlinu u Pitomači (Slika 15. i 16.). Godine 1912. odlučio je poviciti glavnicu za 240.000 kruna i uložiti novac u gradnju modernog mlina u Bjelovaru, na mjestu staroga koji je stradao u požaru 19. siječnja 1911. godine. Od povišice glavnice, pola je otpalo na stare dioničare, a druga polovica na nove. U bjelovarskim novinama apeliralo se na Bjelovarčane na kupnju dionica za svoj novi mlin. Glavna skupština održana je 30. ožujka 1912. godine, te je zaključila da će izdati 4.000 novih dionica po 60 kruna, kako bi se povicila dionička glavica za 40.000 kruna. Od svih dionica, 2.000 komada su osigurali za stare dioničare ako se prijave do 31. svibnja. Ostalih 2.000 komada prodat će se onima koji se upišu do 1. svibnja i odmah za svaku upisanu dionicu uplate po dvije forinte. Upisi novih dionica obavljali su se u podružnici *Prve hrvatske štedionice* u Bjelovaru, a uplata je bila moguća i na mjesečne obroke po 20 kruna. Potencijalne dioničare je pak zabrinula vijest o kupnji izgorjeloga mlina od strane *Hrvatske eskomptne banke*, koja je za 340.000 kruna kupila zemljište, izgorjele zgrade i strojeve. Stoga nisu bili sigurni tko će na kraju graditi mlin. Nakon što je *Prvi bjelovarski paromlin d.d.* na glavnoj skupštini 28. svibnja zaključio likvidaciju društva, pročulo se da će spomenuta banka na kupljenom zemljištu graditi neko skladište. Potom je *Podravina d.d.* kupila od spomenute banke (kupoprodajni ugovor od 5. listopada 1912.) dio

¹⁰³ *Nezavisnost*, br. 17, 27. III. 1909.; *Hrvatske novine*, br. 14, 1. IV. 1909.

¹⁰⁴ *Nezavisnost*, br. 43, 24. IX. 1910.

¹⁰⁵ Dopisnica je iz zbirke razglednica i fotografija Martina Mahovića iz Đurđevca.

¹⁰⁶ *Nezavisnost*, br. 31, 3. VII. 1909.; Spomenica Više pučke škole realnog smjera u Gjurgjevcu, arhiva Osnovne škole Grgura Karlovčana u Đurđevcu.

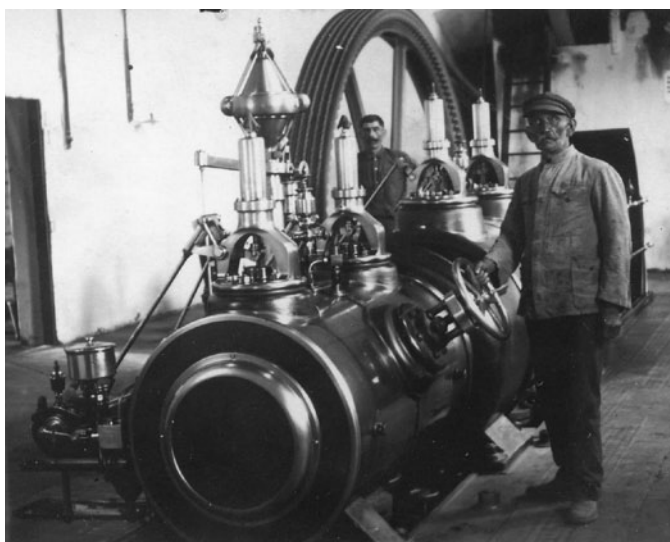
¹⁰⁷ *Podravac*, br. 1, 15. II. 1901.

Slika 15. Paromlin u Pitomači

čestice (310/12) od 1 rali i 102 hvata. Na toj čestici nakanili su graditi novi mlin s pročeljem u Miha-novićevoj ulici u dužini od 43,3 metra, te ga podijeliti na dva dijela, jedan dio (duž. 13,8 m) kao mali takozvani seljački mlin na dva kata, a drugi (duž. 20,4 m) kao veliki mlin u trokatnoj zgradi. Uz veliki mlin sa zapadne strane kanili su obnoviti čistionicu za žito, a prostorije bivšeg malog mlina u jedno-katnu zgradu u čijem će prizemlju biti uredske prostorije, a na katu stanovi za činovnike. Strojarnica, kotlovnica i skladište ostali bi na istome mjestu. Je li se gradilo po ovome planu nije poznato, no radovi su započeli već početkom studena, a u prosincu je već podignuto krovšte mlina.¹⁰⁸

Bjelovarski mlin (kapacitet 700 mtc dnevno) upisan je u registar 1913. godine, kada je puštena u prodaju i četvrta emisija dionica *Podravine d.d.*. Iduće godine upisan je Zvonko Kozina kao poslovo-đa mlina. Te godine dionička glavica sastojala se od 9.000 komada dionica: 1.000 komada prve emisije po 60. kruna, 1.000 kom. druge po 60 kr., 4.000 kom. treće po 60 kr. i 3.000 kom. četvrte emisije po 1.000 kruna. Iz jednog sačuvanog dopisa od 9. listopada 1915. godine (Slika 17.)¹⁰⁹ upućenoga Petru Piš-korcu, dioničaru iz Đurđevca, dozna-jemo da je uprava dioničkog društva odlučila pustiti na tržište još jednu emisiju dionica. Nakanili su povisiti dioničku glavnicu za 300.000 kruna izdavanjem 3.000 dionica nominalne vrijednosti od 100 kruna. Pravo na kupnju imali bi samo stari dioničari, i to za svake dvije stare po jednu novu dionicu. Kupnju će moći obaviti čim skupština to odobri. Na kraju dopisa umoljavaju ga da javi koliko dionica

Slika 16. Strojarnica paromlina u Pitomači

¹⁰⁸ Ovi planovi objavljeni su u oglasu gradskoga poglavarstva od 16. listopada kao poziv na javnu raspravu. *Nezavisnost*, br. 15, 9. III. 1912.; br. 19, 6. IV. 1912.; br. 21, 20. IV. 1912.; br. 31, 29. VI. 1912.; br. 47, 19. X. 1912.; br. 4, 21. XII. 1912.

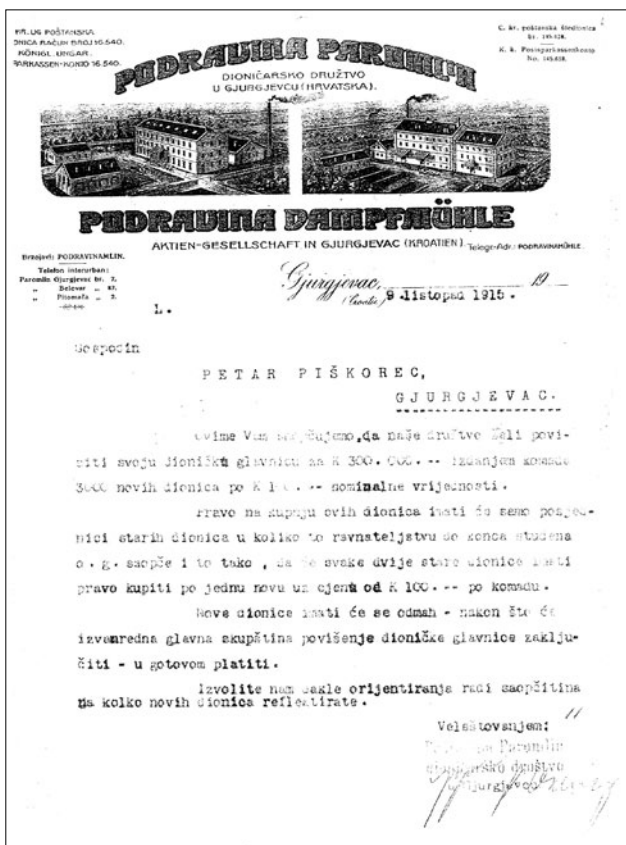
¹⁰⁹ Zahvaljujem Zdravku Šabariću iz Đurđevca za ustupljenu presliku dopisa.

namjerava kupiti. Sljedeća emisija od 80.000 komada po 10 kruna izdana je 1920. godine, a glavница je povišena na 8 miliona kruna. Od 1916. godine *Paromlin Podravina d.d.* mijenja naziv u *Sjedinjeni paromlini d.d. u Đurđevcu*, s generalnim direktorom Nöthigom na čelu. Svoju novu podružnicu društvo je otvorilo čak u Splitu (1921.), u kojoj su radili Oton Jucha, poslovođa, i Fran Srdar iz Bjelovara. Prema zadnjim podacima iz 1920. godine društvo je imalo kapital od 2 miliona kruna.¹¹⁰

Nakon Prvoga svjetskog rata mlinarska industrija zapala je u krizu jer je došlo do prekida izvoza brašna i žita u Austriju, a nova država je žito stavila pod svoju kontrolu i sama određivala cijene. Konačan udarac mlinarskoj industriji uslijedio je nakon 1923. godine, kada je zbog preskupog dinara ali i poteškoća u izvozu brašna od strane jugoslavenskih vlasti Austrija odbila daljnju suradnju u izvozu brašna za njeno područje, te se okrenula drugim nabavljačima, a i sama je počela graditi svoje mlinove i kupovati rusko žito. Potom su na jugoslavenskom tržištu ojačali veliki vojvođanski mlinovi sa svojim poznatim banatskim brašnom. Da bi brojni podravski mlinovi preživjeli morali su sniziti proizvodne troškove ili iskoristiti svoje strojeve za pilane i proizvodnju električne energije. To su mogli samo najmoderniji i najopremljeniji mlinovi, kao što su Braunovi mlinovi u Đurđevcu i Novigradu. Židovi su zbog krize počeli okupljati kapital i mlinove, pa su 1920. godine osnovali kartel *Sjedinjena industrijalna poduzeća*, u koji su ušli Ettingerovi mlinovi u Koprivnici i Novigradu, Braunov u Đurđevcu, kloštranski *Pučki paromlin d.d.* i Suhanekov mlin u Kozarevcu. Na taj način nakanili su uništiti male i srednje mlinove. Iako su Nöthigovi *Sjedinjeni paromlini d.d. u Đurđevcu* ojačali i proširili se, nisu uspjeli izdržati pritisak židovskog kapitala pa je to dioničko društvo osuđeno na propast.¹¹¹

ZAKLJUČAK

Najveći značaj u razvoju podravskoga mlinarstva i industrije kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća imala je židovska obitelj Braun iz Đurđevca, koja je sav svoj novac uložila u mlinove u Đurđevcu, Koprivnici, Novigradu i Kloštru. Osim toga bila je i vlasnik tada poznate tvornice ulja u Koprivnici. U njoj su proizvodili u Europi priznato i nagrađivano kvalitetno crno ulje. Osim Braunovih, mlinarstvom u Đurđevcu bavile su se i obitelji Nöthig Hirschler, Brenner i druge. Trgovac Brenner, osnivač i upravitelj paromlina *Podravina d.d.*, prvog dioničkog društva u mjestu, svojevremeno je bio i naj-

Slika 17. Dopis iz 1915. godine upućen dioničaru Petru Piškorecu iz Đurđevca

¹¹⁰ Sudbeni stol Belovar, Dionička društva i zadruge, knj. III, 40103, DAZ; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna ...", 32.

¹¹¹ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i Elizabeta WAGNER. "Peršićev mlin ...", 100.; Kolar Dimitrijević, Mira. "Od zrna ...", 22, 24.

veći dioničar koprivničkog paromlina. Nakon njegove smrti dioničko društvo vodio je Ivan Nöthig i proširio ga preuzimanjem mlinova u Bjelovaru i Pitomači. Ivanov pak otac Eduard pokrenuo je prvi paromlin u Đurđevcu još 1867. godine. Osim toga, bili su uspješni i aktivni na političkom i kulturnom planu. Svi su oni međusobno bili povezani rodbinskim i prijateljskim vezama, pa su dosta dugo i uspješno odolijevali ekonomskoj krizi i naletu tuđeg kapitala. Od mlinskih zgrada danas je ostala na životu ona najmanja, dok od dva najveća paromlina nije ostalo ni cigle, jer su stradali su u požaru. Time je u Đurđevcu zauvijek ugašena mlinarstvo, jedina industrijska grana, koja je imala dobru razvojnu perspektivu. Gradu je danas ostala utjeha i sjećanje na svoje ugledne mještane koji su svojim kapitalom svojevrjeme držali u rukama mlinarsku industriju skoro cijele srednje Podravine, a dobrim dijelom i tadašnje Bjelovarsko-križevačke županije.

NEOBJAVLJENA ARHIVSKA GRAĐA

Katastarska karta Katastarske općine Gjurgjevac 1889. godine, mapa br. 13, Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar u Koprivnici, ispostava u Đurđevcu

Liber extraneorum (Knjiga doseljenih) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Župni ured rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu

Matična knjiga rođenih Židovske bogoštovne općine u Bjelovaru, Državni arhiv u Bjelovaru (DAB)

Matična knjiga krštenih rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1880. – 1886.), [https:// familysearch.org](https://familysearch.org)

Matična knjiga umrlih 1909. – 1941. Židovske bogoštovne općine u Bjelovaru, (DAB)

Spomenica Više pučke škole realnog smjera u Gjurgjevcu, arhiva Osnovna škole Grgura Karlovčana u Đurđevcu

Status animarum (Stališ duša) rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju, Župni ured rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju

Status animarum (Stališ duša) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, [https:// familysearch.org](https://familysearch.org)

Sudbeni stol Belovar, Dionička društva i zadruge, knj. III, 40103; Inokosne tvrdke, 40081, Inokosne tvrdke, knj. 1, 40082, Državni arhiv u Zagrebu (DAZ)

Sudbeni stol Belovar, Inokosne tvrdke, 40081; Inokosne tvrtke, knj. I, 40082, DAZ

Trgovačko-obrtnička komora, Dionička društva i zadruge, II. knj., 40104; Društvene tvrtke, 40101, (DAZ)

Trgovina Ferdo Brenner, Pomoćna knjiga (Salda-Ceonti) 1930. – 1932., etnografska zbirka Josipa Cugovčana, Seseve Podravske

Zbirka razglednica i fotografija, vlasnik Martin Mahović, Đurđevac

Zbirka fotografija, vlasnik Matija Vogrinčić, Đurđevac

Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac, posjedovnice, Zemljišnoknjižni odjel, Općinski sud u Koprivnici.

Objavljena arhivska građa:

Gospodarsko-šumarska jubilara izložba Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva u Zagrebu godine 1891., priredio Janko Ibler, Zagreb, 1892.

Izveštaj Županije bjelovarsko-križevačke za 1895. godinu

Izveštaji kotarskih i mjesnih komiteta s područja sjeverozapadne Hrvatske (Zagreb, Varaždin, Bjelovar) o radu u 1947. godini, priredile Marina Štambuk Škalić i Mirjana Jukić, 2. dio, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, br. 17, Zagreb, 2011.

IZVORI I LITERATURA

ČAMBA, Slavko. *Naša sećanja*, Đurđevac, 1999.

DESPOT, Zvonimir. *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, Zagreb / Slavonski Brod, 2007.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegrafičara krajem 19. i početkom 20. stoljeća", *Podravina*, vol. III, br. 6, Koprivnica, 2004.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine", *Podravina*, vol. VIII, br. 16, Koprivnica, 2009.

FELETAR, Dragutin. *Podravina: općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, Koprivnica, 1988.

FELETAR, Dragutin. "Razvoj elektrifikacije sjeverozapadne Hrvatske do Drugoga svjetskog rata – s posebnim osvrtom na Koprivnicu", *Ekonomika i ekohistorija*, vol. II, br. 2, Zagreb / Samobor, 2006.

- GOLDSTEIN, Ivo. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2000.
- HORVAT, Rudolf. *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1944.
- Hrvatski biografski leksikon*, sv. II, Zagreb, 1989.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Dopisi Ferde Rusana i Mihaela Slamića", *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik 6, Virje, 2012.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do kraja 1941. godine", *Podravski zbornik 81*, Koprivnica, 1981.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Gospodarski život Novigrada Podravskog od 1900. do 1941. godine", *Općina Novigrad Podravski – izabrane teme*, Novigrad Podravski, 2001.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Mlinarstvo koprivničke Podravine za vrijeme kapitalizma", *Podravski zbornik 86*, Koprivnica, 1986.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna i klipa do kruha i kolača u Podravini do 1945. godine", *Podravina*, vol. VIII, br. 15, Koprivnica, 2009.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918. – 1945.", *Podravski zbornik 80*, Koprivnica, 1980.
- Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, "Tvornica ulja u Koprivnici i njeno radništvo", *Podravski zbornik 84*, Koprivnica, 1984.
- Kolar DIMITRIJEVIĆ, Mira i Elizabeta Wagner. "Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Slavoniji", *Ekonomika i ekohistorija*, vol. 5, br. 5, Zagreb / Samobor, listopad 2009.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i WAGNER Elizabeta. "Peršićev mlin u Virju – nastajanje, razvoj i kraj od 1912. do 1948. godine", *Podravina*, vol. IX, br. 18, Koprivnica, 2010.
- MATKOVIĆ, Petar. *Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih – spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873.*, Zagreb, 1873.
- MIHOLEK, Vladimir. "Trgovina Ferdinanda Brennera u Đurđevcu", *Podravski zbornik 2006.*, Koprivnica, 2006.
- ŠABARIĆ, Zdravko. *Obitelj Braun. Uspon i tragedija đurđevačke obitelji Braun (uz sjećanje dr. Borisa Brauna)*, Đurđevac, 2013.
- ŠEBEČIĆ, Berislav. "Rudarski poduzetnici u Hrvatskoj od sredine XIX. do sredine XX. stoljeća", *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, vol. 8, Zagreb, 1996.
- ŠKURDIJA, Božidar. "Kratka povjesnica Puhačkog orkestra Dobrovoljnog vatrogasnog društva iz Đurđevca", *Đurđevački zbornik*, Đurđevac, 1995.

Tisak:

- Glas Podravine* (1959., 1960., 1993.)
- Gospodarski list* (1893.)
- Hrvatska* (1902.)
- Hrvatska domovina* (1898., 1899.)
- Hrvatske novine* (1905., 1906., 1909.)
- Hrvatski narod* (1898., 1899., 1902., 1909.)
- Karlovački glasnik* (1900.)
- Nezavisnost* (1907., 1909., 1910., 1912.)
- Podravac* (1901. – 1903.)
- Podravske novine* (1937.)
- Podravski list* (2004.)
- Tjednik bjelovarsko-križevački* (1890., 1891., 1893., 1899., 1909.)
- Šumarski list* (1898.)

Internetske stranice:

- <https://familysearch.org/search/image/index?uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Frecords%2Fwaypoint%2FMM5K-GGH%3An1167353952%3Fcc%3D2040054> (posjet 1. 12. 2012. – 15. 9. 2013.)
- <http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Sjecanje-holokaust-Prof.-Boris-Braun-elektricar-bodljikave-zice> (posjet 31. 10. 2013.)

PRILOG

Tablica 1. Popis paromlinski radnika u Đurđevcu (Matične knjige rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu)

Ime i prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podaci
Ivan Stanjko	mlinar	1890.	u paromlinu; na stanu
Karol Gromer	mlinar	1891.-1901.	rođen u Mađ. (1867.); supr. Kata Kolarić, kbr. 690
Josip Hausner	strojar	1892.	rođen u Moravskoj
Ilija Trbojević	strojar	1893.-1901.	rođen u Plaškom (1858.); supr. Ana Leščan; kbr. 264
Janko Fuks	mlinarski pomoćnik	1899.	rođ. u Szali u Mađarskoj (1852.); supruga Barbara Maitz; radio kod Brauna
Karlo Poos	strojar	1900.	rođ. u Mađ. (1860.); supr. Rozalija Drexler (1872.)
Vjekoslav Balov	mlinar	1900.-1901.	rođen u Budrovcu (1872.); supr. Ana Vlahović rođ. u Karlovcu (1874.); radio u mlinu Podravina d.d.
Stjepan Peršić	naučnik	1901.	17 god. star; zahvatio ga remen u paromlinu i usmrtio ga; kbr. 470
Franjo Komis	mlinar	1902.	pomoćnik; radio kod Brauna
Ivan Mađerek	mlinar	1903.	supruga Roza Dokuš; radio kod Brauna
Tomo Škec	ml. kalfa	1903.	rođen 1873.; supruga Marija Horvat
Štefan Holer	mlinar	1903.-1904.	supruga Ana Srdomka; vjenčani u Daruvaru (1900.)
Imbro Nemeth	mlinarski pomoćnik	1903.	rođen 1878.; supruga Marija Šabijan; radio kod Brauna
Lovro Matiša	mlinar	1903.-1910.	rođen u Mostima (1873.); supruga Mara Puhač iz Ferdinandovca; radio u mlinu Podravina d.d.
Imbro Palfy	nadmlinar	1903.-1909.	rođen u Sakanyu u Mađarskoj; supr. Ilona Tarr; radio kod Brauna
Pavao Kauk	strojar	1905.	rođen u Našicama (1873.), supruga Agneza Tivanarac, rođena u Valpovu (1880.)
Savo Vučetić	mlinar	1905.	pomoćnik; rođen u Malim Zdencima (1867.)
Šandor Husak	mlinarski pomoćnik	1907.	rođen u Našicama (1877.); supruga Marija Pap; na stanu; radio kod Brenera
Ivan Patačko	radnik	1908.	rođen 1878., umro 1908.
Antun Pomahač	mlinarski kalfa	poslije 1908.	rođen u Svibovcu (1886.); supruga Marija Sabolić, vjenčani u Novigradu (1908.)
Halasi Elek	strojar	1908.	rođen u Mađarskoj (1869.), supruga Katarina Paul, rođena u Valpovu (1881.)
Adam Ember	mlinar	1912.	supruga Ana Henezi; radio kod Brauna
Ivan Varga	mlinar	1915.-1920.	kbr. 1013; radio u mlinu kod Kovačića /Hodalića

SUMMARY

This paper discusses late 19th and early 20th century steam mills of Djurdjevac that pushed out of business numerous water mills on Drava River and nearby streams.

The first modern mills in Djurdjevac were launched by the Jewish entrepreneurs, first from abroad, then from the local community. The biggest and most renowned were Braun's Steam Mill Inc. and Steam Mill Podravina Inc., with another smaller one (frequently changing owners).

The paper in part sheds light on the Braun's and their family tragedy during the World War Two, as well as the fate of their nationalized company (the steam mill was ruin in 1960 fire). We describe the struggle of these steam mill companies to survive in the market, and the fate of their owners, the Jewish family Braun in particular, which played an important role in the development of river Drava milling, the most important manufacture (industry) of Podravina region.